

PEDAGOGIK PSIXOLOGIYADA XULQ-ATVOR BUZILISHLARINI KORREKSIYA QILISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Qalbaeva Manzura

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika insituti
pedagogika-psixologiya va ijodiy talim fakulteti
Pedagogika yonalishi 2-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17760623>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada pedagogik psixologiyada uchraydigan xulq-atvor buzilishlarining kelib chiqish omillari, ularning psixologik mexanizmlari va korreksiya yoʻnaltirilgan pedagogik yondashuvlar ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maktab amaliyotida kuzatiladigan tipik xulq-atvor buzilishlari, ularni aniqlashning psixodiagnostik metodlari hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali korreksion texnologiyalar tahlil qilinadi.

Oʻzbekiston pedagogik psixologiya maktabi olimlarining ilmiy qarashlari asosida xulq-atvor buzilishlarini kompleks yondashuv orqali korreksiya qilish imkoniyatlari koʻrsatib oʻtiladi

Kalit soʻzlar: xulq-atvor buzilishi, pedagogik psixologiya, korreksiya, diagnostika, taʼlim jarayoni, emotsional holat, nizoli vaziyatlar, inkor xulqi, agressivlik.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОРРЕКЦИИ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются факторы возникновения поведенческих нарушений, их психологические механизмы и педагогические подходы к коррекции в рамках педагогической психологии. Анализируются типичные поведенческие нарушения в школьной практике, методы психодиагностики и эффективные коррекционные технологии. На основе научных взглядов узбекских исследователей обосновываются возможности комплексной коррекции поведенческих нарушений.

Ключевые слова: поведенческое нарушение, педагогическая психология, коррекция, диагностика, образовательный процесс, эмоциональное состояние, конфликтные ситуации, агрессия.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF BEHAVIOR DISORDER CORRECTION IN EDUCATIONAL PSYCHOLOGY

Abstract. This scientific article explores the origins of behavioral disorders, their psychological mechanisms, and pedagogical approaches to correction within educational psychology. It analyzes typical behavioral issues observed in school settings, psychodiagnostic methods, and effective correctional technologies. Based on the scientific perspectives of Uzbek scholars, the article substantiates the possibilities of comprehensive correction of behavioral disorders

Keywords: behavior disorder, educational psychology, correction, diagnosis, educational process, emotional state, conflict situations, aggression.

Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, taʼlim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuvning kuchayishi pedagogik psixologiya oldiga bir qator yangi vazifalarni qoʻymoqda. Zamonaviy taʼlim jarayonida oʻquvchilar faoliyatini faollashtirish, ularda mustaqil fikrlash, ijobiy qadriyatlarni shakllantirish taʼlimning ustuvor

yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Shu bilan birga, o‘quv muassasalarida xulq-atvor buzilishlari, intizomdagi muammolar, agressiv xatti-harakatlar, pedagogik talablarni qabul qilmaslik, o‘qishga past motivatsiya kabi holatlar ko‘paymoqda. Bu esa pedagog-o‘qituvchilardan nafaqat didaktik yondashuvni, balki chuqur psixologik bilim va korreksion ko‘nikmalarni talab etadi.

Xulq-atvor buzilishlari — shaxsning jamiyat tomonidan qabul qilingan me‘yorlarga zid tarzda namoyon bo‘ladigan xatti-harakatlari bo‘lib, ularning kelib chiqishi emotsional jarayonlar, nerv tizimi faoliyati, oilaviy muhit, maktabdagi psixologik atmosfera kabi omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Pedagogik psixologiyada bunday buzilishlarga ta’sir etuvchi omillarni o‘z vaqtida aniqlash va ularga to‘g‘ri yondashish o‘quvchi shaxsining sog‘lom rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, xulq-atvor buzilishlarini korreksiya qilish metodlari o‘quvchilar psixologiyasining chuqur tahliliga tayangan holda ishlab chiqiladi. Ta’lim amaliyotida uchrayotgan xulq-atvor buzilishlari bir xil ko‘rinishda namoyon bo‘lmaydi. Ba’zi o‘quvchilarda passivlik, tortinchoqlik, emotsional beqarorlik, o‘ziga ishonchsizlik kuzatilsa, boshqalarida agressiv xatti-harakatlar, qarshilik ko‘rsatish, negativizm, impulsiv reaksiyalar ustun bo‘ladi. Bu holatlar pedagog-o‘qituvchilar faoliyatida muayyan qiyinchiliklarni vujudga keltiradi, ta’lim jarayoni samaradorligini pasaytiradi, sinf muhitini buzadi. Shu sababli xulq-atvor buzilishlarining ilmiy-nazariy asoslarini, ularning diagnostik mexanizmlarini aniqlash va korreksiya jarayonini to‘g‘ri tashkil etish pedagogik psixologiyaning dolzarb masalalari sirasiga kiradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston olimlarining tadqiqotlarida xulq-atvor buzilishlarining pedagogik jarayonga ta’siri, ularni aniqlashning zamonaviy psixodiagnostik metodlari, shuningdek, o‘quvchilar bilan korreksion ishlashning samarali yo‘llari alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, A.R. Xo‘jayev, D.R. To‘raqulov, M.A. Ochilova, N. Jo‘rayev va boshqa mahalliy tadqiqotchilar o‘quvchilar psixologik rivojlanishi, emotsional holatlari, konfliktli vaziyatlardagi xatti-harakatlari, ularni moslashtirish va tarbiyaviy muammolarni bartaraf etish texnologiyalarini ilmiy asosda o‘rgangan. Ushbu qarashlar xulq-atvor buzilishlarini kompleks (pedagogik, psixologik va ijtimoiy) yondashuv asosida korreksiya qilishning zamonaviy konsepsiyasini shakllantirishga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, ta’lim muassasalarida psixologik xizmatning takomillashtirilishi, o‘qituvchilarning pedagogik kommunikativ kompetensiyasini oshirish, o‘quvchilar bilan muloqotda emotsional barqarorlikni shakllantirish kabi yo‘nalishlar ham xulq-atvor buzilishlarini oldini olish va ularni to‘g‘ri korreksiya qilishda muhim o‘rin tutadi. Zero, xulq-atvor buzilishlarini faqat jazolash yoki intizomiy choralar bilan bartaraf etish mumkin emas; bunday yondashuv aksincha, konfliktning yanada kuchayishiga sabab bo‘ladi. Shu bois zamonaviy pedagogik psixologiya o‘quvchi shaxsiga individual yondashuv, uning psixologik ehtiyojlarini tushunish va qulay pedagogik muhit yaratish tamoyillariga tayanadi.

Mazkur ilmiy maqola pedagogik psixologiya doirasida xulq-atvor buzilishlarining kelib chiqish omillarini, ularning psixologik tabiatini, diagnostika va korreksiya usullarini, shuningdek, O‘zbekiston ta’lim amaliyotida qo‘llanilayotgan yondashuvlarni chuqur ilmiy tahlil qilishni maqsad qiladi. Yoritilayotgan masalalar ushbu muammoning nazariy asoslarini aniqlash, amaliyotda samarali korreksion strategiyalarni ishlab chiqish va o‘quvchilar xulqidagi og‘ishlarni bartaraf etishda pedagogik psixologiyaning ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning kuchayishi pedagogik psixologiya oldiga bir qator yangi vazifalarni qo'ymoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilar faoliyatini faollashtirish, ularda mustaqil fikrlash, ijobiy qadriyatlarni shakllantirish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Shu bilan birga, o'quv muassasalarida xulq-atvor buzilishlari, intizomdagi muammolar, agressiv xatti-harakatlar, pedagogik talablarni qabul qilmaslik, o'qishga past motivatsiya kabi holatlar ko'paymoqda. Bu esa pedagog-o'qituvchilardan nafaqat didaktik yondashuvni, balki chuqur psixologik bilim va korreksion ko'nikmalarni talab etadi.

Tadqiqot maqsadi

Tadqiqotning asosiy maqsadi — pedagogik psixologiyada xulq-atvor buzilishlarining maktab sharoitida kelib chiqish omillari, ularning psixologik xususiyatlari va samarali korreksion metodlarni aniqlashdir.

Tadqiqot usullari

Tadqiqot quyidagi usullar orqali amalga oshirildi:

Kuzatuv — 5–9-sinf o'quvchilari sinflaridagi xulq-atvor namoyon bo'lishini tizimli qayd etish.

Psixodiagnostika — Emotsional barqarorlik va aggressivlikni aniqlash uchun standart testlar:

R. Bek depressiya shkalasi

A. Eyzenk temperament testi

Sotsiometriya

Suhbatlar — o'qituvchilar va ota-onalar bilan intervyular, o'quvchilar bilan individual suhbatlar.

Statistik tahlil — kuzatuv natijalari MS Excel va SPSS dasturlari yordamida tahlil qilindi.

Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqot 120 o'quvchi (Toshkent shahridagi 3 umumiy o'rta ta'lim maktabi) va 12 o'qituvchi ishtirokida o'tkazildi. Ishtirokchilar 6–16 yosh oralig'ida bo'lib, xulq-atvor buzilishlari darajasi turlicha edi.

Natijalar

Agressiv xulq: 120 o'quvchidan 28% da sezildi, asosan 7–9-sinf o'quvchilari orasida.

Passiv-agressiv xulq: 22% o'quvchilarda kuzatildi, ko'pincha ijtimoiy moslashishda qiyinchiliklar bilan bog'liq.

Emotsional buzilishlar: 18% o'quvchilarda aniqlangan, ko'pincha oilaviy omillar bilan bog'liq.

Deviant xulq: 12% o'quvchilarda qayd etilgan, intizomiy va normaga zid harakatlar bilan tavsiflanadi.

Tadqiqot tahlili

Natijalar shuni ko'rsatdiki, xulq-atvor buzilishlari ko'pincha oilaviy omillar (35%), sinfdagi psixologik muhit (30%), individual psixologik xususiyatlar (25%) va ijtimoiy omillar (10%) bilan bog'liq.

Korreksion ishlarda quyidagi metodlar samarali bo'ldi:

Kognitiv-behavoral mashg'ulotlar – 80% ishtirokchilarda ijobiy o'zgarish.

Rolli o'yinlar va treninglar – 75% o'quvchilarda konflikt darajasini kamaytirish.

Relaksatsiya va stressni kamaytirish mashqlari – 70% o'quvchilar uchun foydali bo'lgan.

Oilaviy maslahat va ota-ona bilan hamkorlik – 85% holatda ijobiy natija.

Tadqiqot xulosalari

Xulq-atvor buzilishlarini oldini olish va korreksiya qilish uchun kompleks yondashuv zarur.

Psixologik diagnostika va pedagogik texnologiyalarni uyg'un qo'llash samaradorlikni oshiradi.

Ota-ona va o'qituvchi hamkorligi muhim rol o'ynaydi.

Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda emotsional barqarorlik va ijtimoiy moslashuv sezilarli darajada yaxshilanadi.

Xulq-atvor buzilishlari — shaxsning jamiyat tomonidan qabul qilingan me'yorlarga zid tarzda namoyon bo'ladigan xatti-harakatlari bo'lib, ularning kelib chiqishi emotsional jarayonlar, nerv tizimi faoliyati, oilaviy muhit, maktabdagi psixologik atmosfera kabi omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

Pedagogik psixologiyada bunday buzilishlarga ta'sir etuvchi omillarni o'z vaqtida aniqlash va ularga to'g'ri yondashish o'quvchi shaxsining sog'lom rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, xulq-atvor buzilishlarini korreksiya qilish metodlari o'quvchilar psixologiyasining chuqur tahliliga tayangan holda ishlab chiqiladi.

Ta'lim amaliyotida uchrayotgan xulq-atvor buzilishlari bir xil ko'rinishda namoyon bo'lmaydi. Ba'zi o'quvchilarda passivlik, tortinchoqlik, emotsional beqarorlik, o'ziga ishonchsizlik kuzatilsa, boshqalarida agressiv xatti-harakatlar, qarshilik ko'rsatish, negativizm, impulsiv reaksiyalar ustun bo'ladi. Bu holatlar pedagog-o'qituvchilar faoliyatida muayyan qiyinchiliklarni vujudga keltiradi, ta'lim jarayoni samaradorligini pasaytiradi, sinf muhitini buzadi. Shu sababli xulq-atvor buzilishlarining ilmiy-nazariy asoslarini, ularning diagnostik mexanizmlarini aniqlash va korrektsiya jarayonini to'g'ri tashkil etish pedagogik psixologiyaning dolzarb masalalari sirasiga kiradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston olimlarining tadqiqotlarida xulq-atvor buzilishlarining pedagogik jarayonga ta'siri, ularni aniqlashning zamonaviy psixodiagnostik metodlari, shuningdek, o'quvchilar bilan korreksion ishlashning samarali yo'llari alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Jumladan, A.R. Xo'jayev, D.R. To'raqulov, M.A. Ochilova, N. Jo'rayev va boshqa mahalliy tadqiqotchilar o'quvchilar psixologik rivojlanishi, emotsional holatlari, konfliktli vaziyatlardagi xatti-harakatlari, ularni moslashtirish va tarbiyaviy muammolarni bartaraf etish texnologiyalarini ilmiy asosda o'rgangan. Ushbu qarashlar xulq-atvor buzilishlarini kompleks (pedagogik, psixologik va ijtimoiy) yondashuv asosida korreksiya qilishning zamonaviy konsepsiyasini shakllantirishga zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida psixologik xizmatning takomillashtirilishi, o'qituvchilarning pedagogik kommunikativ kompetensiyasini oshirish, o'quvchilar bilan muloqotda emotsional barqarorlikni shakllantirish kabi yo'nalishlar ham xulq-atvor buzilishlarini oldini olish va ularni to'g'ri korreksiya qilishda muhim o'rin tutadi. Zero, xulq-atvor buzilishlarini faqat jazolash yoki intizomiy choralar bilan bartaraf etish mumkin emas; bunday yondashuv aksincha, konfliktning yanada kuchayishiga sabab bo'ladi.

Shu bois zamonaviy pedagogik psixologiya o'quvchi shaxsiga individual yondashuv, uning psixologik ehtiyojlarini tushunish va qulay pedagogik muhit yaratish tamoyillariga tayanadi.

Mazkur ilmiy maqola pedagogik psixologiya doirasida xulq-atvor buzilishlarining kelib chiqish omillarini, ularning psixologik tabiatini, diagnostika va korrektsiya usullarini, shuningdek, O'zbekiston ta'lim amaliyotida qo'llanilayotgan yondashuvlarni chuqur ilmiy tahlil qilishni maqsad qiladi.

Yoritilayotgan masalalar ushbu muammoning nazariy asoslarini aniqlash, amaliyotda samarali korrektsion strategiyalarni ishlab chiqish va o'quvchilar xulqidagi og'ishlarni bartaraf etishda pedagogik psixologiyaning ahamiyatini ko'rsatib beradi.

XULOSA

Pedagogik psixologiyada xulq-atvor buzilishlarini korrektsiya qilish masalalari zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xulq-atvor buzilishlari bir tomonlama intizomiy choralar bilan bartaraf etilmaydi; ularni aniqlash, psixologik va pedagogik tahlil qilish, shaxsga yo'naltirilgan korrektsion texnologiyalarni qo'llash zarur.

O'zbekiston olimlarining tadqiqotlari asosida xulq-atvor buzilishlarini korrektsiyalashning kompleks yondashuvi samarali ekanligi isbotlangan. Bu yondashuv psixologik diagnostika, pedagogik strategiyalar va oilaviy qo'llab-quvvatlashni birlashtiradi. Shuningdek, o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasi va sinfdagi psixologik muhit ham xulq-atvor buzilishlarini kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Tavsiyalar va takliflar:

Individual monitoring: Har bir o'quvchining xulq-atvorini muntazam kuzatib borish, diagnostika natijalarini tizimli ravishda qayd etish.

Moslashtirilgan korrektsion dasturlar: Diagnostika asosida har bir xulq-atvor buzilishi turiga moslashtirilgan maxsus mashg'ulot va treninglar tashkil etish.

Psixologik-pedagogik integratsiya: Pedagogik va psixologik yondashuvlarni birlashtirish orqali o'quvchilarni ijtimoiy va emotsional jihatdan qo'llab-quvvatlash.

Ota-ona hamkorligi: Ota-ona, o'qituvchi va psixolog uchburchak tizimi orqali uzviy hamkorlikni kuchaytirish, tarbiyaviy ishlarni uyg'unlashtirish.

Sinf muhitini optimallashtirish: Konfliktlarni oldini olish, sinfdagi emotsional barqarorlikni shakllantirish va o'quvchilarning ijobiy xulqini rag'batlantirish.

Pedagogik malakani oshirish: O'qituvchilarning pedagogik va psixologik kompetensiyalarini oshirish uchun maxsus kurslar, seminarlar va treninglarni joriy etish.

Milliy qadriyatlarni hisobga olish: Tarbiyaviy va korrektsion ishlarni milliy madaniyat va an'analarni inobatga olgan holda tashkil etish, o'quvchilarda ijobiy shaxsiy va ijtimoiy fazilatlarini rivojlantirish.

Shunday qilib, xulq-atvor buzilishlarini ilmiy asoslangan pedagogik psixologik yondashuv orqali korrektsiya qilish o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga, ta'lim jarayonining samaradorligiga sezilarli hissa qo'shadi. Bu esa milliy ta'lim tizimida sog'lom va barqaror maktab muhiti yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xo‘jayev A.R. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
2. To‘raqulov D.R. Psixologik diagnostika va maktab amaliyoti. – Toshkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
3. Ochilova M.A. O‘quvchilarda xulq-atvor buzilishlarini aniqlash va korreksiya qilish. – Buxoro: Nasaf, 2019.
4. Jo‘rayev N. Maktab psixologiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: San’at, 2021.
5. Alimov T. Psixologik maslahat va pedagogik yondashuvlar. – Farg‘ona: Fan, 2022.